

26. Лашченко Х.Г. До історичної географії Запорозжя часів Нової Січі: шляхи, броди і переправи як елементи єдиної системи сполучень // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Зап. наук.-дослід. лаб. історії Південної України ЗДУ. – Вип. 3. – Запоріжжя, 1998.
27. Трубочанінов С.В. Історична географія України: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2003.
28. Джерела з історії України. Літопис Самовидця / Видання підгот. Я.І.Дзира. – К., 1971.
29. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К., 1992.
30. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К., 2002.
31. Грушевський М.С. Об украинской историографии XVIII в.: Несколько сообщений // Известия АН СССР. – Сер. 7: Отдел общественных наук. – Л., 1934. – № 2.
32. Клепацький П.Г. Літопис С.Величка. – Полтава, 1926.
33. Величко С. Літопис / Відп. ред. О.В.Мишанич. – Т. 1. – К., 1991.
34. Митин И.И. Комплексные географические характеристики. Множественные реальности мест и семиозис пространственных мифов. – Смоленск, 2004.
35. Величко С. Літопис / Перекл. з книж. укр. мови В. Шевчук. – Т. 2. – К., 1991.
36. Twardowski Samuel Wojna domowa – Calissii, 1687.
37. Шоню П. Цивилизация классической Европы. – Екатеринбург, 2004.

Summary

In this article the questions of cossacks expanse thoughts about Ukraine are analyzed, the origin of the name «Ukraine» is investigated. The article is based on the text's analysis of the cossacks chronicles: Samovidzcha, G.Grabyanki, S.Velichka. The author came to the conclusion that perception of Ukraine by cozakdom is changed greatly during the 2nd part of XVII – 1st part of XVIII centuries, but those changes hadn't chaotic character, but they were the part of common European process of organization of nations.

В. П. Катрич, М. В. Дедков

МІСЦЕ УКРАЇНЦІВ У РАМКАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

16 років існує незалежна Україна і всі ці роки в центрі її зовнішньої політики стояло питання взаємовідносини з північним сусідом – Росією. Мінялись президенти і прем'єри, а це питання знову і знову треба було вирішувати з урахуванням того, як до нього ставились у різних колах суспільства і різних регіонах України.

У чому неоднозначність цього ставлення? У тій етнополітиці, яку Росія протягом понад 250 років проводила стосовно українців, їх мови, культури, релігії.

Лояльність підданих щодо держави та правлячої династії – головний стрижень Російської імперії. Тому лояльність українців для Росії мала першочергове значення. Саме від неї залежало, який щабель в етнічній ієрархії займали українці серед інших народів Росії. Дана стаття присвячена аналізу змін у ставленні Російської імперії до українців протягом XVII – початку XX століть. Звідси витікає і актуальність для сьогодення основних положень статті.

Дослідження, присвячені місцю українців в рамках Російської Імперії, були і раніше, та в 90-ті роки XX століття і на початку XXI століття знову зростає інтерес істориків до цієї проблеми. Серед робіт, що характеризують етнополітику Росії по відношенню до України та українців, ми виділяємо праці Я. Грицака, А. Капелера, Г. Півторака [1; 2; 3; 4]. Знайомлять читачів з особливостями етнонаціональної політики Російської Імперії також колективні монографії [5; 6].

У Російській Імперії, як і в інших багатонаціональних державах, такі чинники, як мова, культура і, як правило, навіть релігія, відігравали провідну роль. Найважливішими ж елементами легітимзації й організації були государ і династії, становий порядок суспільства та імперська ідея.

Лояльність підданих щодо держави та правлячої династії – головний стрижень Російської Імперії. Тому лояльність неросійського населення околиць, у тому числі і України, мала для центру першочергове значення.

У XVII ст. українці сприймалися імперським центром як ненадійні козаки. Принаймні певна їх частина була пов'язана зі степом і тому вважалася бунтівницькою і спроможною на зраду. До того ж часті коливання Б. Хмельницького і його послідовників у політичній орієнтації між Росією, Річчю Посполитою, Кримським ханством і Османською імперією лише посилювали таку недовіру. Починаючи з XVIII ст., центр вважав щонайменше частину українців нелояльними сепаратистами, мазепинцями [1, с.81-85].

Недовіра центру до української еліти змінювалася з поступовою інтеграцією козацьких вищих прошарків гетьманства в російське дворянство. Починаючи із середини XVIII ст., багато хто з її представників – К.Розумовський, О.Безбородько, П.Завадовський, В.Кочубей та інші – були на службі у царів.

Козаки – бунтівники та мазепинці – поступово перетворювалися на малоросів, вірних слуг династії. Так, у першій половині XIX ст. у громадській свідомості Росії став переважати позитивний образ малоросів, що сприймався як колоритний варіант російського народу.

У середині XIX ст. ситуація змінюється. Українці знову спустилися по щаблях ієрархічної драбини. Це було наслідком перших політичних вимог, висунутих українським національним рухом. Відіграв роль і той факт, що українці часто розглядалися в тісному зв'язку з поляками, з якими після повстання 1863 р. асоціювався образ зрадників. Тому наприкінці XIX ст. було відроджено образ зрадників-мазепинців, щоб скомпрометувати представників українського національного спрямування і поєднати їх у громадській думці з поляками або австро-угорцями.

Згідно з ієрархією культури і мов у царській Росії вважалося, що високорозвинутою культурою і мовою могли володіти тільки етноси з власною аристократією: поляки, шведські фіни, прибалтійські німці. Мови інших народів, які часто-густо не мали письмєнних стандартів, серед них і українська, офіційно не визнавалися [2, с.42-54].

Відповідно ж до етнічної ієрархії українці розташовувалися на двох різних щаблях: українці козацького Гетьманату – на другому, а інші українці, які лише наприкінці XVIII ст. потрапили під російське володарювання, на останньому.

Чому ж так сталося?

Вищі кола козацтва наприкінці XVIII ст. домагалися кооптації у дворянство імперії і тим самим теоретично створили передумови для сходження на перший щабель піраміди. Поступова акулетурація козацького дворянства призвела до того, що малороси перестали сприйматися центром як самостійна етнічна група. Як наслідок, всі українці колишнього гетьманства сприймалися як регіональний варіант росіян, що взагалі позбавили їх власного місця в етнічній ієрархії. Якби їх визнали самостійною етнічною групою, вони скотилися б на нижній щабель як селянський народ, підкорений чужою /російською/ елітою. Цьому сприяло те, що після трьох поділів Польщі велика кількість українців потрапила під російське панування, а до цього перебувала в залежності від польського дворянства і тому опинилася на останньому щаблі, який займали селянські народи. Таким чином, у кінці XIX ст. в очах росіян маси українців стали хохлами, прототипом нецивілізованого селянства. З іншого боку, в цей час царський уряд уперше відступив від принципу кооперації з неросійським (українським теж) дворянством і спробував земельними реформами 1863 і 1864 років протиставити польських, литовських, білоруських і українських селян їхнім польським панам [3, с. 64-70].

До початку XX ст. українці не перебували в центрі уваги. Найчастіше російський уряд та громадськість Росії ставилися до них як до лояльних малоросів або нехитрих селян, хохлів. Царський уряд не вірив, що українці здатні власними силами сформувати націю, йому навіть здалося, що вони можуть стати зняряддям у руках ворогів Росії.

Українці менш ніж інші етноси піддавалися жорстким репресіям, а за умови офіційного визнання росіянами мали можливість навіть зробити собі кар'єру, звичайно, якщо вони володіли російською мовою. Це, однак, не означало, що українська мова та культура й український етнос як спільнота мали глибоку повагу, навпаки, їх самотність не визнавалася, а їхні протагоністи висміювали їх як хохлів або боролися з ними як з мазепинцями [5, с.18-23].

Таким чином, становище українців у суспільно-політичній системі Російської держави у XIX ст. було неоднозначним. Царат і російське суспільство вважали їх хохлами, малоросами, або мазепинцями. Українські селяни, які продовжували жити у традиційному україномовному світі, залишалися доброзичливими, сумирними, навіть колоритними у своїх танцях і піснях, але в цілому некультурними, дурними хохлами. Українці, що ступили на шлях соціального сходження і певної інтеграції в російське суспільство, та малороси вважалися, незважаючи на деякі мовні і культурні особливості, частиною російського народу. Небагато українців, які хотіли розвивати власну самотнню культуру і до того ж створювали національні спілки і партії, зустрічалися з нерозумінням. У російському суспільстві не розуміли, чому вони хочуть відділитися від великої російської культури і нації, віддаючи перевагу провінційній селянській культурі [4, с.28-31].

Які ж загальні висновки можна зробити, характеризуючи царську імперію й російсько-українську взаємодію?

Царська Росія не була класичною колоніальною державою, як часто говорять. Ключове поняття “русифікація” неадекватно описує різноманітну національну політику. Українці – зовсім не народ, об'єднаний вічною дружбою з росіянами, але й не дискримінований в усіх відношеннях, пригноблений колоніальний народ. Класичного колоніалізму в Україні не було [6, с.35-38].

Незважаючи на те, що у 1991 р. Україна стала самостійною і незалежною, більшість росіян все ще дивиться на українців як на малоросів, частину російської нації і не розуміє, чому українці намагаються утвердити свою мову, свою культуру і власну державу.

Джерела та література

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
2. Капелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад. – М., 1996.
3. Капелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії // Київська старовина. – 2001. – № 5.
4. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993.
5. Національно-визвольний рух в Україні у другій половині XIX на початку XX ст. // Історія України. Навчальний посібник. – Запоріжжя, 2002.
6. Українське національне відродження // Історія України. – К., 1998.

Summary

Nowadays, when the relations between Ukraine and Russia leave much to be desired, we would like to recall the times when the czarist regime formed its attitude towards the Ukrainians as to the followers of Mazepa, the Khokhly, the Malaia Russians. The Ukrainian people remained under the oppression of the czarism for more than 250 years. Its policy changed, but the superiority of the Russians towards the Ukrainians was stable. Thus, it is not surprising that at present time the Russian politicians still can not understand the reason why the Ukrainians are making some attempts to ratify the language, the culture and the state of their own.

І. М. Петренко

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ У XVIII ст.

Морально-релігійний вплив православної церкви на віруючих в Україні здавна був великим: релігійні свята, церковні служби, причастя, хрещення, вінчання відігравали значну роль у житті людини. Священик парафії, котрий мав пряме відношення до виконання вищезазначених треб, був одною з найбільш довірених осіб родини. Важко переоцінити значення сім'ї та шлюбних відносин для збереження і розвитку культури, бо вони є одною з основ для її створення. Адже головна функція сім'ї – продовження роду, виховання дітей, передавання наступним поколінням працелюбства, трудових навиків, культури, традиції, мови, досвіду попередніх поколінь. Історія шлюбу свідчить про те, що його форми, мотиви протягом тривалого часу не були сталими, змінювалися й уявлення про нього, пристосовуючись до соціально-економічних умов суспільства. В українському суспільстві шлюбно-сімейні відносини регулювалися переважно нормами церковного та звичаєвого права. Однак, у XVIII ст. регулювання цієї сфери життя суспільства перебирає на себе держава – Російська імперія, в особі імператорської влади.

В історіографічній науці проблема впливу православної церкви на шлюбно-сімейні відносини в Україні у XVIII ст. вивчена недостатньо. Серед дореволюційних дослідників даної теми варто зазначити праці відомого історика та етнографа з історії сімейного побуту О.І.Левицького, які присвячені аналізу історії шлюбно-сімейних відносин в Україні [1]. За радянської доби тема церкви й шлюбно-сімейних відносин майже не досліджувалася, у зв'язку з оголошенням релігії „опіумом народу” і негативним ставленням до духовної влади взагалі. З'являлися праці переважно етнографічного або соціологічного характеру, де досліджувався шлюб і сім'я з класових позицій, аналізувався інститут шлюбу із урахуванням історичних, традиційних рис [2]. Хоча даними дослідниками був накопичений важливий фактичний матеріал із даної проблеми. У сучасній історіографії слід виділити праці російських та українських дослідників із соціальної історії, етнографії, певна частина яких присвячена історії сімейного права в Україні, ролі звичаєвого права, держави, православної церкви в регулюванні такої консервативної сфери життя суспільства, як шлюбно-сімейні відносини [3]. Однак, комплексного дослідження з проблеми впливу православної церкви на шлюбно-сімейні відносини в Україні у XVIII ст. поки що немає.

У зв'язку з цим багато аспектів із досліджуваного питання залишаються не достатньо вивченими. Зокрема, регулювання шлюбних відносин в Україні у XVIII ст. традиціями звичаєвого права, церковними канонами, державними актами, порушення на місцях постанов і розпоряджень центральної влади щодо шлюбно-сімейного законодавства.

Завданнями даної статті є дослідити вплив і роль православної церкви в укладанні шлюбу в Україні у XVIII ст., показати процес зростання ролі держави і церкви у сфері шлюбно-сімейних відносин у досліджуваний період, а також проаналізувати законодавчі акти уряду Російської імперії та Синоду у сфері шлюбного законодавства.

Укладенню шлюбу в Україні завжди надавали великого значення. За звичаєвим правом в Україні людину вважали за самостійну тільки після одруження: неодружений чоловік, якого б віку він не був, вважався парубком [4, с.204]. Відомо, що в часи Київської Русі у простих людей не було церковного вінчання, вінчалися лише князі та бояри. Церква протягом віків намагалася впровадити лише церковну форму шлюбу, починаючи спочатку із верхніх прошарків суспільства. Тим самим прагнучи монополізувати шлюбно-сімейну сферу. Тож боротьба між церковними канонами і звичаєвим правом у сфері шлюбно-сімейних відносин, почалася відразу після запровадження християнства в Київській Русі. Тривала вона довго, адже народні погляди на юридичні норми шлюбно-сімейного права побутували в Україні ще у XVIII ст., до того часу, коли вона остаточно втратила свою автономію та була включена до складу Російської імперії [5, с.3-4]. З того часу в Україні починають діяти загальноімперські правові норми.

У давнину в Україні народні маси вважали вінчання в церкві обов'язковим лише для феодальної верхівки. Церква протягом століть всіляко намагалася поставити під свій контроль цю важливу в житті людини подію. Вона оголосила шлюб таїнством і переконувала народні маси, нібито без освячення в церкві його не можна вважати законним.